

***PEDAQOGİKA / XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİ
METODİKASI
PEDAGOGY / METHODS OF TEACHING
FOREIGN LANGUAGES
ПЕДАГОГИКА / МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЕ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ***

OUT 37.

Səyyarə Qəhrəmanova
Azərbaycan Dillər Universiteti
g-seyyare@adu.edu.az

**ALMAN DİLİNDƏ SÖZ MƏNASININ DƏYİŞMƏSİNİN VƏ LÜĞƏT
TƏRKİBİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNİN MÜHÜM YOLLARI**

Açar sözlər: *söz mənasının dəyişməsi, lüğət tərkibinin genişlənməsi, sözün semantik həcmi, dilin leksik vahidi*

Keywords: *changing of word meaning, the enriching of vocabulary, the semantic volume of the word, the lexical unit of a language*

Ключевые слова: *изменения в значении слова, обогащения словарного состава, смысловый объем слов, лексическая единица языка*

Dil daim inkişaf və hərəkətdədir. Dil donmuş yaradıcılıq məhsulu ola bilməz. Bu nöqtəyi-nəzərdən sözün təkcə zahiri forması deyil, mənası da dəyişir. Sözün mənasının dəyişməsi tarixi və sosial faktlarla bağlı olur. Dilçiliyin diqqətini həmişə bu problem, yəni sözün mənasının dəyişməsi cəlb etmişdir. Söz mənasının dəyişməsi alman dilçiləri tərəfindən geniş formada öyrənilir. Alman tədqiqatçıları tərəfindən söz mənasının dəyişməsini reallaşdıran amillərin səbəbi açılmır çünki, dilin ictimai mahiyyətinə, təfəkkürlə əlaqəliyinə və dilin ümumi inkişafına diqqət yetirmirlər.

E.Abdullayev qeyd edir ki, dilin güc mərkəzlərindən biri olan mənə sıçrayışları – addəyişmə, adköçürmə, məfhum mübadiləsi nəticəsində geniş yaradıcılıq perspektivləri açır, yeni reallıqlar kəşf etmək və dərk etmə imkanlarını genişləndirir [1, s.504].

Məhz bu səbəbdən də, dilə dərkətmə mexanizmləri kimi yanaşmaq doğru olardı.

Metaforaya “həqiqəti anlamaq vasitəsi”, subyektiv reallıq indikatorları və denotativ variativ adlandırılması üsulu kimi yanaşmaqla A.Məmmədov və M.Məmmədov təfəkkürün gücsüzlüyünü obrazların köməyi ilə verilməsi cəhdi adlandırırlar [2, s.47-48]. Həqiqətdir ki, metaforalar əşya və hadisələrin daxili və zahiri əlaməti əsasında dərk olunmaqla subyektiv reallıq göstəricilərinə çevrilir.

Söz mənasının köçürülməsinin əsas səbəbi dildə mövcud olan söz formalarının bənzətmə, assosiasiyalar əsasında adlandırılması ilə əlaqəlidir.

Alman dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin ən mühüm yollarından biri də sözlərin dəyişməsi ilə bağlıdır. Semasiologiya elmi söz və onun mənə dəyişməsi ilə məşğul olur. Bu dilin ən xarakterik xüsusiyyətlərindən biri dildə hər bir sözün bir və ya bir neçə mənaya malik olmasıdır.

“Söz nədir?”, onun mənə, məfhumla əlaqəliyi nədən ibarətdir? – ifadəsi daim dilçiləri, filosofları düşündürmüş, onların diqqət mərkəzində olmuşdur.

Deyə bilərəm ki, təfəkkür obyektiv gerçəkliyi əks etdirir. Bu əks etmə dillə birbaşa bağlı olub və onunla sıx əlaqəlidir. İnsan obyektiv gerçəklikdə olan həqiqətləri duyğu orqanlarının köməyi ilə dərk edir. Ona görə də insanın praktik fəaliyyəti sayəsində onun şüurunda obyektiv gerçəkliyi əks etdirən əşya və hadisələrlə bağlı məfhumlar yaranır. Məfhum bizi əhatə edən obyektiv həqiqətin şüurumuzda əksidir. Bir sözlə, məfhum sözün mənə məzmunudur. O, dilin səs qabığı, səsli forması olmadan mövcud ola bilməz. Belə ki, məfhum sözdə onun mənəsi kimi mövcuddur. Mənə isə sözün məzmunudur. Bu səbəbdən də söz və məfhum müxtəlif kateqoriyalar kimi qəbul edilməlidir. Söz- dilə məxsus kateqoriya kimi dil qanunlarına tabedir və insan təfəkküründə məfhumun mövcudluq formasıdır, məfhum isə məntiqi kateqoriya olub, məntiqin qanunları ilə izah olunur.

Leksik metaforalar üslubi metaforalardan fərqli olaraq, sözdüzəldici kateqoriya kimi dildə mövcud olan sözlərin yeni çalarlarını yarada bilər. Bununla belə leksik metaforalar dildə yeni sözlərin yeni çalarlarını yarada bilər və nəticə etibarilə leksik metaforalar dildə yeni sözlərin yaranmasına xidmət edir. Üslubi metaforalar isə dildə yeni söz yaratmır. Onlar yalnız fikir və hisslərimizin dildə müxtəlif cür ifadə edilməsində mühüm rol oynayır. Dildə üslubi metaforaların işlədilməsi ilə müxtəli, əsasən təbiətin gözəl, emosional və təsiredici təsvirini vermiş olur. Məs: nəğmələrimin, xatirələrimin qanadlarında, arzularımın axarında və s.

Bəzən leksik metaforalar da üslubi metaforalar kimi düzgün söz seçimi ilə məşğul olur. Belə ki, dildə eyni və oxşar mənəli sözlərin mövcudluğu

və onlardan müəyyən məqamlarda düzgün istifadə edilməsi ilə dilçiliyin leksikologiya şöbəsi məşğul olur. Üslubiyyat isə sözlərin incə mənə nüanslarını, rəngarəngliklərini və mənə çalarlarını öyrəndiyi halda leksikologiya sözlər arasında sinonimlik əlaqələrini, ədəbi dilin inkişafında onların sosial və territorial nöqtəyi-nəzərdən təhlilini, sosiolinqvistik və funksional aspektlərini müəyyənləşdirməyi və konkretləşdirməyi əsas hesab edir.

V.Pizani göstərirdi ki, dildə mövcud olan söz formasını dəyişmədən semantik dəyişiklik mümkündür. Məs: it, fil, tülkü, çaqqal, öküz, taxta, kötük.

Məsələn alman dilində – Hund, Elefant, Fuchs, Ocks, Äffe və s. [4, s.143].

Forma, rəng daxili əlamət və xarakterinə, funksiya və oxşarlığına görə köçürmələr zamanı leksik metaforalar asanlıqla üslubi metaforalarla əvəzlənə bilər. Eyni zamanda həmin metaforik köçürmələr dildə asanlıqla leksik metaforalar kimi də işlədilir.

Bəzən onlar dilin adı leksik vahidinə çevrilir. Məs: günəş hərəkət edir, həyat davam edir, dili qurumaq, dili lal olmaq, gözləri çuxura düşmək, illər ötüb keçir və s.

Leksik metaforalar dilin lüğət tərkibini o halda zənginləşdirə bilər ki, onlar konkret olaraq hər hansı bir əşya və hadisəni deyil, əksinə bir neçə əşya və predmeti göstərməklə bir sıra mənaları özündə əks etdirsin. Dilin lüğət tərkibinin bu növ zənginləşməsi dildə yeni sözlərin yaranması sayəsində baş verir. Bu növ zənginləşmə dildə çoxmənalı sözlərin yaranması sayəsində baş verir. Bu növ zənginləşmə dildə çoxmənalı sözlərin yaranması sayəsində əmələ gəlir. Dildə tək-cə isimlər deyil, həmçinin sifətlər, feillər və feili sifət formaları da metaforik olaraq işlənməlidir. Məs: *scharfer Blick* (sərt baxış); *scharfe Augen* (iti gözlər); *scharfes Wort* (kəskin söz); *tiefe Achtung* (dərin hörmət); *tiefer Schlaf* (dərin yuxu); *tiefe Farbe* (tünd rəng); *tiefer Ton* (alçaq səs); feili metafora kimi – *den Genuss versalzen* (bir kəsin kefinə soğan doğramaq); feili sifət forması kimi – *brennende Frage* (mühüm məsələ), *versteinertes Herz* (daşlanmış qəlb) və s.

Sözün mənası hər zaman dəyişməz qala bilməz. Söz mənasının dəyişməsi həqiqətdə olan əşya və hadisələrin dəyişməsi ilə baş verir. Dilçilər sözün mənasının dəyişməsinə dilin ictimai mahiyyəti, cəmiyyətin inkişafı və insan təfəkkürü ilə bağlayırlar. L.Zütterlin, O.Vayze kimi tədqiqatçılar sözün mənasının nadir hallarda dəyişməz olduğunu iddia edirlər [8, s.117; 9, s.227]. O.Behagel söz mənasının dəyişməsi ilə bağlı araşdırmalar aparsa da mexaniki olaraq Darvin nəzəriyyəsinin təbiətin inkişaf qanunlarından dilə keçdiyini vurğulayır [3, s.219-220]. Sözsüz ki, bu kimi həm yalnız, həm də “zərərli” bir fikir problemin həli yolu hesab edilə bilməz.

H.Şperbev və H.Şuxardı kimi dilçilər söz mənasının dəyişməsinə predmet və məfhumların dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq izah etməyə çalışırlar.

Söz mənasının dəyişməsi, yəni sözün semantik həcmnin daralması, genişlənməsi, yaxşılaşması və pisləşməsi dilçilərin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, dilin cəmiyyətlə əlaqəli inkişaf prosesində semantik həcmnin – ümumidən xüsusiyyə, mücərrəddən konkretə və yaxud əksinə dəyişməsi baş verir. Dilçilər söz və onun məna ilə əlaqəsi haqqında çox düşünüblər. Dildə sözlərin dəyişməsi, yanaşma tərzii, izahatı, onun dəyərləndirilməsi yolları xalqın ictimai şüurunun inkişafı, ümumi intellektual inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. Məqalədə söz birləşmələri ilə bağlı metafor və cümlələrdə metaforların şərhii də müəyyən edilmişdir. H. Kronasser söz mənasının dəyişməsinin dilin ictimai inkişafının yeni məfhumlar yaradacaq hərtərəfli aspektləri ilə bağlı olduğunu, dildə sözlərin mənasının yaxşılaşması, pisləşməsi, sözün mənasının daralması və genişlənməsi ilə izah edir [5, s.192].

Təbii ki, sözün mənasının daralması, onun işlənmə dairəsinin məhdudlaşdırılmasına təsir edən amillərdəndir. Məs: alman dilində Kunst isminin genetik baxımdan “können” feili ilə bağlılığı və bacarıq, məharət, qabiliyyət, sənət, fənn mənalərini özündə ehtiva etməsi aşağıdakı mürəkkəb sözlərdə hələ də qalmaqdadır: die Staatskunst, die Kriegskunst, die Kartemkünst, der Kunstgriff (kələk, hiylə, biclik), der Kunstmaler (rəssam, nəqqaş), der Kunststoff (plastik maddə), das Kunstwerk (bədi əsər) və s. Hal-hazırda Kunst isminin məna həcmi daralaraq iş fəaliyyəti prosesində qazanılan estetik zövq, gözəl hünər mənasında işlənir.

Həmçinin alman dilində Hochzeit sözü ilk əvvəllər Fest-bayram mənasında işlənmiş və tədricən kəbin, nigah bağlanması kimi məhdud məna kəsb etmişdir. O cümlədən də, Ehe- qanun, qanuni müqavilə mənasında işləndiyi halda, həmin söz müqavilənin xüsusi bir növü – nigah müqaviləsi kimi işlənməkdədir. Alman dilində geniş şəkildə işlənən, hətta alınma söz kimi digər dillərdə işlənməkdə olan Gast ismi ilk əvvəllər yadelli, qərib, bu gün isə dəvət olunmuş qonaq mənasında işlənir. Əsasən Gast sözünün ilkin məna çalarları aşağıdakı sözlərdə qalmışdır: der Fahrgast (sərnişin), das Gasthaus (müsafirxana, qonaq evi), der Kurgast (müalicə üçün gələn xəstə), der Gastarbeiter (xarici ölkədən gələn fəhlə), das Gastzimmer (qonaq otağı), der Gasthof (mehmanxana), der Gastwirt (mehmanxana sahibi) və s.

Ümumiyyətlə sözün semantik həcmnin daralması onun əvvəlki mənasının itməsi, tədricən dildən uzaqlaşması və yalnız bir mənasının məhdudlaşması ilə qorunub saxlanılır. Sözün semantik həcmnin genişlənməsi və daralması alman dilinin lüğət tərkibini əsasən keyfiyyətə zənginləşdirir.

H.Sperben qeyd edir ki, danışan şəxs üçün söz təkcə onunla digər fərd arasında anlaşılmaq vasitəsi deyil, həm də ən azı emosiya və həyəcanın ifadə vasitəsi rolunu oynamalıdır, çünki dil fasiləsiz olaraq dəyişir və daim inkişafdadır [8, s.37].

Nəticə etibarlı ilə qeyd etmək olar ki, dildə sözlərin mənasının dəyişməsi, sözə yanaşma mövqeləri, mənalandırma məqamları, onu qiymətləndirmə yolları birbaşa xalqın ictimaili şüurunun inkişafı, ümumi intellektual inkişaf səviyyəsi ilə sıx bağlıdır.

Tarixi inkişaf nəticəsində insanın sosial həyatında, məişətində, dünyagörüşündə dəyişikliklər, yeni anlayışlar meydana gəldikdə, bəzi anlayışların köhnələrək dildən çıxması, bəzi anlayışların mənasının genişlənməsi, daralması, yaxınlaşması və pisləşməsi kimi faktorlar üzrə çıxır ki, onlar da eyni ekspressiv ifadə zonasında müxtəlif idiomatik ifadələrdən istifadə etməklə fikrin daha da gözəlləşdirilməsinə xidmət edir. Bu kimi amillər söz mənasının dəyişməsi yolu ilə dilin lüğət tərkibinin keyfiyyət və kəmiyyət zənginləşməsinə səbəb olur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev S.Ə.. Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi, 2013, 595s.
2. Məmmədov, Məmmədov, A. M. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri. – Bakı: –2010.
3. Behagel, O.Von deutscher Sprache s.219-220.
4. Ullmann, St. Semantic universals; In Greenberg, I.Universals of Language. London; 1963, s.217
5. Sperber H.Einführung in die Bedeutungs-lehre, Bonn u.Leipzig; 1907, s.117
6. Sütterlin L.Die deutsche Sprache der Gegenwart, Leipzig; 1907, s.117
7. Weise H.Unsere Müttersprache, Ihr Werden und Ihr Wesen, Leipzig-Berlin; 1907, s.117
8. Kronasser H. Handbuch der Semasiologie 2. Auflage, Heidelberg; 1968, s.192
9. Erolmann K.Die Bedeutung des Wortes, Leipzig; 1925, s. 126-131

Sayyara Qahramanova

Summary

The important ways to change the meaning of a word in German and enrich vocabulary

This article is devoted to one of the important problems of modern linguistics. The article deals with the issue of enriching the vocabulary of the German language by expanding the semantic meaning, as well as factors such as the negative and positive meaning of the word. It should be mentioned that the meaning of the word can not be stable and constant for all periods.

The change in the meaning of words in the language, the attitude to the word, the way it is evaluated is interconnected with public opinion and with the intellectual level of the people. It also provides information about phrases in German-language literature and the interpretation of metaphors in a sentence.

Саяра Каграманова

Резюме

Важные способы изменить значение слов и обогатить словарный запас на немецком языке

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем современной лингвистики. В статье рассматривается вопрос обогащения словарного запаса немецкого языка путем расширения семантического значения, а также о факторах, как отрицательное и положительное значение слова.

Изменение значения слов в языке, отношение к слову, путь его оценивания взаимосвязано с общественным мнением и с интеллектуальным уровнем народа. Также дается информация о словосочетаниях в немецкоязычной литературе и интерпретации метафор в предложении.

Rəyüci: f.f.d., dos. A.Sobor

Redaksiyaya daxil olma: 28.01.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 15.02.2021

Çapa qəbul olunma: 09.03.2021